

nego społeczeństwa. Może więc stanowić również ciekawe źródło do badań z zakresu historii społeczeństwa i gospodarki Wielkiego Księstwa Litewskiego przełomu XVII/XVIII stulecia.

Wydawcy zapewnili staranne, wręcz pieczołowite opracowanie publikowanych dokumentów. Jednak w poprzedzającym teksty wstępnie nie ustrzegli się pewnych schematów i drobnych potknięć. Nieścisłe jest przedstawienie ławników jako przedstawicieli administracji, posiadających identyczny zakres działania jak wójtowie, tyle że na mniejszą skalę. Ławnik posiadał przecież przede wszystkim kompetencje sądowe, a określenie go jako funkcjonariusza administracyjnego nie odpowiada pełnionej przezeń roli. Podobnie wątpliwe wydaje się określenie tiwundów i samych wójtów wyłącznie jako niższych przedstawicieli administracji dworskiej. Uzupełnieniem szkicu mogłyby być dane o zakończeniu działalności sądu birżańskiego w 1817 r. i przeniesieniu księg do sądu powiatowego w Poniewieżu. Usterki te nie stanowią przecież o całościowej ocenie wydawnictwa. Wartość edycji leży w dokumentach, które zawiera, publikowanych po raz pierwszy i otwierających przed historykami nowe, słabo dotychczas zbadane obszary. Podkreślimy tu raz jeszcze nader trafny dla pierwszego tomu serii wybór materiału źródłowego, wydatnie rozszerzającego naszą skromną wiedzę o działalności sądów patrymonialnych w Wielkim Księstwie. Wypada wyrazić nadzieję, że książka zapoczątkuje, zgodnie z intencjami wydawców, cykl publikacji pomników prawa litewskiego, a następne tomy znajdują się również na naszym rynku księgarskim.

WOJCIECH KULISIEWICZ (Warszawa)

Andor Csizmadia, *Adam, Franz Kollár und die ungarische rechtshistorische Forschung*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Sitzungsberichte, 398. Band, Wien 1982, ss. 60.

Nakładem Austriackiej Akademii Nauk ukazała się interesująca praca jej członka-korespondenta, węgierskiego historyka prawa prof. Andora Csizmadii. Znawca dawnej węgierskiej literatury prawniczej i politycznej zajął się w niej szczegółowo bogatą twórczością Adama Franciszka Kollára, któremu już wcześniej poświęcił artykuł w języku węgierskim pt. „*A Kollár contra Status et Ordines*” (przedruk w *Jogi emlékek és hagyományok*, Budapest 1981, s. 173 - 209).

Swoją nową rozprawę podzielił Autor na dziewięć rozdziałów. W pierwszym z nich (s. 3 - 6) scharakteryzował w sposób ogólny sytuację na Węgrzech, kiedy tamtejsze stany entuzjastycznie witały nową monarchię okrzykiem: „*Vitam et sanguinem pro rege nostra Maria Theresia*”, ale powołując się na swe historyczne przywileje i wolności ugruntowane w *Tripartitum* Werbőczy'ego, broniła się przed płaceniem podatków na rzecz dworu.

Rozdział drugi (s. 6 - 10) zaznajamia nas z drogą życiową Kollára. Urodzony w 1718 r. w północnowęgierskim komitacie Trenczyn i przyznający się do słowiańskiego pochodzenia, wybitnie uzdolniony i pracowity, odebrał staranne wykształcenie w kilku szkołach na Węgrzech i w Wiedniu, poświęcając się z zapałem różnym gałęziom wiedzy humanistycznej. Przez jedenaście lat należał do zakonu Jezuitów, a z czasem uległ wpływowi febronianizmu. Od 1748 roku aż do swej śmierci w 1783 r. zatrudniony był w Wiedniu w bibliotece nadwornej, kolejno jako kancelista, kustosz II klasy, kustosz I klasy, a w końcu jej dyrektor i radca dworu. Obeznany ze źródłami do historii Węgier, powoływany był jako ekspert w kwestiach ustrojowych tego kraju i w 34 wypadkach udzielał władzom austriackim swoich

opinii z tego zakresu. Ukazywały się one w formie mniejszych lub większych opracowań poszczególnych kwestii, popartych powoływanymi materiałami źródłowymi. Był wielkim erudyta, ale nie był obiektywnym badaczem przeszłości, gdyż w jego pismach można często zauważyć „fertige Vorurteile” (s. 36). Był gorącym zwolennikiem oświeconego absolutyzmu, który identyfikował z postępem, w kwestiach spornych między państwem z jednej a Kościołem lub szlachtą z drugiej strony zawsze wypowiadał się po stronie państwa, a w sporach między właścicielami ziemskimi i chłopami — po stronie tych ostatnich.

W rozdziale trzecim przedstawił Csizmadia treść wydanego w 1764 r. głównego dzieła Kollára pt. *De origine et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae*. Zmierzał w nim Kollár do wykazania, że od najdawniejszych czasów królom węgierskim przysługiwało prawo wydawania ustaw tak w sprawach kościelnych, jak i świeckich, co miało utworować drogę do obciążenia duchowieństwa i szlachty obowiązkiem podatkowym na sejmie w Pozsony (Bratysławie) otwartym w dniu 22 czerwca tegoż roku.

Jak wynika z rozdziału czwartego (s. 20-37), wspomniana książka Kollára, chociaż stała się bestsellerem roku, nie odniosła na sejmie pożądanego przez dwór skutku, albowiem w trakcie burzliwej sesji spotkała się z nader negatywną oceną w obu izbach. Domagano się nawet jej spalenia i wygnania autora. W końcu więc sama Maria Teresa, czyniąc zadość żądaniom sfer kościelnych, musiała zakazać rozpowszechniania przeпојonego koncepcjami Febroniusza elaboratu.

W rozdziale piątym (s. 37-39) omówił A. Csizmadia zasługi Kollára jako organizatora nauki w państwie Habsburgów. M. in. powołał on do życia w 1762 r. towarzystwo naukowe, a w latach 1771-1775 wydawał czasopismo naukowopopularne pt. „Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern”.

Polskiego czytelnika zainteresuje szczególnie szósty rozdział pracy (s. 39-42), w którym prof. Csizmadia informuje, że jednym z dzieł Kollára była opracowana na zlecenie Marii Teresy opinia uzasadniająca pretensje Austrii do ziem polskich zabranych w pierwszym rozbiórce z 1772 r. Ukazała się ona w tym roku w formie broszury pt. *Iurium Hungariae in Russiam minoram et Podoliam Bohemiaequē in Oswicensem et Zatoriensem Ducatus praeuia explicatio*. Jest to zatem łaciński oryginał wydanego zaraz potem w Wiedniu polskiego przekładu pt. *Wywód poprzedzający praw korony węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola, tak jako korony czeskiej do Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*. Elaborat ten znany jest dobrze nauce polskiej, ale żaden z naszych badaczy (S. Kutrzeba, S. Hubert, S. Grodziski) nie znał nazwiska autora wydanej anonimowo broszury. Zagadkę jej autorstwa rozwiązał więc dopiero Andor Csizmadia, który jednak poprzestał na przedstawieniu treści *Wywodu*, a pominął całkowicie reakcję nań ze strony polskiej. Była nią wydana w roku następnym *Odpowiedź na wykład poprzedzający praw korony węgierskiej do Rusi Czerwonej i Podola, tak jako korony czeskiej do Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*. I w tej broszurze nie podano nazwiska autora (ani nawet miejsca wydania), ale wiadomo, że napisał ją z inspiracji króla Stanisława Augusta szambelan i dyplomata królewski Feliks Franciszek Łojko, który podjął dyskusję z argumentami wszystkich trzech zaborców. „Dziś jeszcze — pisze Stanisław Hubert — trzeba podziwiać erudycję pracy historycznej Łojki. Toteż praca jego spotkała się z uznaniem współczesnych, słusznie też uznano Łojkę w nauce polskiej za pierwszego krytycznego dziejopisa polskiego [...] Polemika historyczna w odpowiedzi danej manifestem Prus i Austrii polega na zbijaniu, fakt po fakcie, argument po argumentie, wszystkiego, co przytoczyli „krasomówcy” dworscy, aby historycznie uzasadnić postępek swych suwerenów” (*Poglądy na prawo narodów w Polsce czasów Oświecenia*, Wrocław 1960, s. 214). Tak więc z dyskusji z wieleńskim „krasomówcą” zwycięsko wyszedł Łojko, który sam nie wiedział, że pole-

mizuje z Kollárem. Za spreparowanie antypolskiego *Wywodu*, tudzież za zasługi około reformy szkolnej (współautorstwo wydanego w 1777 r. dzieła pt. *Ratio Educationis*) otrzymał Kollár w nagrodę od cesarzowej dobra ziemskie Keresztény w zachodniowęgierskim komitacie Sopron.

W rozdziale siódmym (s. 42 - 48) przedstawił Autor postępowe poglądy Kollára w kwestii chłopskiej, a w ósmym (s. 48 - 57) omówił ostatnie jego dzieło, dwutomowe *Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitates* wydane w 1783 r.

Wreszcie w rozdziale dziewiątym formułuje A. Csizmadia wnioski ogólne z jego gruntownych badań nad twórczością Kollára. „Nur der Tod — konkluduje — riss die Feder aus den Händen des bedeutenden Gelehrten und Kulturpolitikers, des slawischen Patrioten, gleichzeitig des unermüdlichen und ersten Forschers der ungarischen Rechtsgeschichte mit europäischem Niveau. Aus den Früchten seines Wissens und Fleisses kann auch die heutige Generation vieles schöpfen. Den Wert seiner Tätigkeit bestimmen die Widersprüche des Habsburg-Absolutismus, *quorum pars magna fuit*” (s. 60). Wypada żałować, że polski historyk tej pochlebnej opinii o Kollárze bez zastrzeżeń nie podzieli, pamiętając mu jego teorię galicyjskiej „rewindykacji”. Winniśmy natomiast wdzięczność prof. Csizmadii za zidentyfikowanie nieznaney nam dotąd osoby autora tej teorii, podtrzymywanej w Austrii do pierwszej wojny światowej, ale zarzuconej już w międzywojennej i dzisiejszej nauce austriackiej (S. Grodziski, *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 1976, s. 19).

LESŁAW PAULI (Kraków)

The American and European Revolutions, 1776 - 1848: Sociopolitical and Ideological Aspects. Proceedings of the Second (Bicentennial) Conference of Polish and American Historians Iowa City, Iowa, USA. 29 September — 1 October 1976, wyd. Jarosław Pelenski, University of Iowa Press 1980, ss. 412.

Rewolucja jest pojęciem, które zrobiło karierę w nowożytnych językach europejskich, o zakresie znaczeniowym zmieniającym się i nieokreślonym do końca. Termin fascynuje historyków, próbujących opisać i zrozumieć momenty kryzysów i „przyspieszeń” w dziejach społeczeństw: rewolucja jako fakt historyczny, jako proces społeczny, jako czas tworzenia legend i mitów, jako punkt odniesienia myśli politycznej, wreszcie jako pożywka dla politycznych manipulacji historią. Te i wiele innych aspektów nowożytnych rewolucji XVIII i XIX w. stały się przedmiotem obrad drugiej konferencji polskich i amerykańskich historyków w Iowa City na przełomie września i października 1976 r. (pierwsza konferencja odbyła się w 1974 r. w Nieborowie). Okazały tom, będący rezultatem owego spotkania, ukazuje różnorodność tematów, poruszanych przez jego uczestników, wywodzących się z różnych środowisk naukowych i szkół metodologicznych. Tom otwierają studia poświęcone różnym aspektom rewolucji amerykańskiej: problemom obecności życia religijnego w rewolucji (Sydney V. James), świadomości politycznej kobiet w tej epoce (Linda K. Kerber), a także problemom etnicznym osiemnastowiecznej Pensylwanii przez ukazanie dramatycznych prób „amerykanizacji” osobników niemieckich (Stow Persons). W części tej należy też odnotować interesującą, choć nie zupełnie przekonującą próbę Jerzego Topolskiego skonfrontowania modelu rewolucji amerykańskiej z wymogami marksistowskiej metodologii rozwoju społecznego.

W części poświęconej stosunkom polsko-amerykańskim doby rewolucji Piotr S. Wandycz, Anna M. Cienciala i M. K. Dziewanowski zajmują się kolejno: echa- mi rozbiorów Polski w świadomości Amerykanów, stosunkiem przywódców rewo-